

Zastupljenost ženskog pitanja u hrvatskim glasilima na kraju 19. stoljeća

Prolog razmatra način na koji su se hrvatska glasila koncem 19. stoljeća bavila ženskim pitanjem.

Francuskom revolucijom započinje stoljeće velikih privrednih, društvenih i političkih promjena u Europi. No, uskoro se pokazalo da demokratizacija nije istovremeno obuhvatila sve slojeve društva. Prava i promjene koje je građanska elita zahtijevala za sebe nisu se automatski odnosile i na marginalne društvene grupe. Pokušaji Olympe de Gouges i drugih francuskih revolucionarki da primjene tekovine revolucije i na građanke završili su neuspjehom. Položaj Francuskinja na prijelazu stoljeća ne samo da se nije poboljšao nego je za vrijeme Robesspiera¹ i Napoleona² uvelike nazadovao. Početkom 19.st. u Europi javno je mišljenje ženu još uvijek smještalo u obitelj, dodijelivši joj ulogu supruge i majke, dok je javna sfera rezervirana isključivo za muškarce.³ Žena je u potpunosti bila pod muževom supermacijom. On je regulirao njezinom imovinom, imao isključiva roditeljska prava, a u nekom državama je čak imao pravo nadgledati supruginu poštu⁴.

Ipak, tijekom vremena ekonomske, političke, društvene i kulturne promjene otvaraju im nove mogućnosti. Početak zapošljavanja žena u tvornicama, iako za sobom vuče brojna pitanja o eksploataciji njihovog rada, ruši dotadašnja ograničenja i isključivu financijsku ovisnost od muža ili oca. Pod utjecajem socijalista utopista, te paralelno sa razvojem liberalnog pokreta pokreću se i pitanja političkih, imovinskih i građanskih prava žena kao i problem njihove edukacije. Napokon, 19. st. svjedoči i razvoju feminizma koji se manifestirao kroz razne pokrete, publikacije, organizacije i

¹ Tako su žene za kratakog razdoblja Robesspieroze vladavine bile isključene iz svakog oblika javnog života, te im je čak i odlazak u hram razuma bio zabranjen, Sklevicky, L. "Konji žene ratovi", Zagreb, 1996, 74

² "A History of a Women in the West" sv.IV., USA, 1992., 99 i 485.

³ Navedeno djelo, 13

⁴ isto, .99

suradnju s različitim političkim strankama. Njihovi zahtjevi i reakcije koji su oni izazvali učinilo je "žensko pitanje" vrlo aktualnom temom tadašnjih javnih debata.

Ženski položaj u Hrvatskoj nije se bitno razlikovao od istog u svijetu: Njezina građanska prava bila su ograničena i u pravilu definirana u odnosu na muškarca, prava na obrazovanje svedena su na minimum, a političkih prava gotovo da nije niti imala. Hrvatska sredina bila je još uvijek izrazito agrarana, patrijahalana i nepovjerljiva prema radikalnijim promjenama. Odlučujuća preobrazba u građansko industrijsko društvo započela je tek sredinom devedesetih godina 19.st. i to prije svega zahvaljujući sve većem prisustvu stranog kapitala na našem prostoru. Ipak, financijska i gospodarska snaga hrvatskog građanstva neprestano se kretala na vrlo labilnom tlu.⁵

Ovakva društvena situacija odredila je razvoj ženskog pokreta. Ideje redefiniranja položaja žene nisu nalazile šire simpatije tradicionalnog i patrijahalnog društva. Pojedinačni pokušaji, kao oni Marije Fabković da prenesu europske tekovine ženskog pokreta u hrvatsku sredinu završili su neuspjehom i osudom čak i liberalnijih krugova.. Razumljivo je, dakle, da takva sredina neće biti povoljna za razvitak organiziranog ženskog pokreta. Tijekom čitavog stoljeća promicanje prava žena svodilo se na pojedinačne inicijative istaknutih pedagoga, književnika i učiteljica. Početkom stoljeća to je bilo djelovanje ilirki Sidonije Rubido i Dragojlije Jarnević. Nakon sloma apsolutizma ženskim pitanjem i to prije svega problemom obrazovanja djevojaka bavili su se Ivan Perkovac, Ivan Filipović i August Šenoa. Njihovi naponi okrunjeni su 1868.g. otvaranjem prve Više djevojačke škole u Zagrebu, a kasnije i u drugim hrvatskim gradovima. Krajem šesdesetih godina Ivan Perkovac, Vladimir Mažuranić, Šime Mazzura i drugi istaknuti liberalni intelektualci okupljeni oko časopisa *Vienac* organizirali su niz predavanja za žene u kojima su slušateljice upoznali s novim kretanjima u medicinskim, prirodnim i literarnim znanostima.⁶ Istupanjem Marije Fabković i Marije Jambrišak na I. učiteljskoj skupštini 1871.g. započinje nova faza ženskog pokreta u Hrvatskoj. Glavninu borbe za ženska prava sada na sebe preuzimaju žene i to najčešće učiteljice koje uključivši se u javni život i samostalno privređujući za vlastitu egzistenciju prve osvještavaju nepravdnost pravnih, ekonomskih i moralnih ograničenja koje im društvo naemće. Njihov rad zabilježio je brojne uspjehe. Tako su Marija Jambrišak i Natalija Wickerhauser u većoj mjeri zaslužne za reformu srednjoškolskog ženskog obrazovanja 1892.g., koja će imati za indirektnu posljedicu otvaranje i Sveučilišta za žene devet godina kasnije. Nadalje, Milka Pogačić i Jagoda Truhelka odigrale su važnu uloga prilikom organiziranja Pokreta učiteljica i drugih početnih ženskih organizacija početkom 20.st.

Zahvaljujući ovim akcijama žensko pitanje nije bilo u potpunosti nepoznato hrvatskoj javnosti. U vodećim političkim, kulturnim i pedagoškim novinama: *Obzoru*, *Narodnim novinama*, *Hrvatskoj*, *Katoličkom listu*, *Napredku*, *Viencu* nalazimo brojne članke koji se bave dotičnim problemom. U ovom radu pokušat ću odrediti u kojoj mjeri je žensko pitanje bilo zastupljeno u javnosti, kakav je bio odnos prema njemu, koje su teme ženskog pokreta bile više, a koje manje pokrivena, te koja im je važnost davana.

⁵ A. Suppan, "Oblikovanje nacije u građanskoj Hrvatskoj", Zagreb, 1998., .92-217

⁶ Više o ženskom pokretu u Hrvatskoj vidi u: Gross- Szabo: "Prema Hrvatskom građanskom društvu", Zagreb, 1992., 554; Lj. Lončar: "Ivan Filipović- veliki borac za ženska prava", *Žena u borbi*, 1954., br.IV; "Razvoj ženskog pokreta kod nas", *Žena u borbi*, 1954., sv. VII; L. Sklevicky, navedeno djelo

Odgov

Uzevši u obzir da je bit ženskog pokreta bila borba za promjenu postojećeg stanja, jedno od prvih pitanja koje mi se nametnulo bilo je što za tadašnju javnost bila prihvatljiva i poželjna uloga žene. Odgovor na ovo pitanje izražen je u člancima koji se bave odgojem djevojaka. Definirajući ciljeve odgoja: poželjne vrijednosti, sposobnosti, kvalitete i kod ponašanja koji žena treba usvojiti oni čine najočitiji prikaz tadašnje percepcije uloge i položaja žene u društvu. Pri tome je uočljiva jedinstvenost stavova autora i autorica raznih članaka. Gotovo sve novine suglasne su da je osnovni cilj odgoja usmjeriti ženu da bude dobra majka, supruga, domaćica i rodoljub.

Ovakava dodjela uloge najčešće se određuje kao prirodna i utemeljena na fizičkim i psihičkim razlikama između muškaraca i žena. "Žena je u sredini između muža i djeteta, slabe organizacije, te za viši razvitak mnogo manje sposobna od muža" Stjepan Basariček citira u jednom članku ravnatelja celenberškog ženskog učilišta.⁷ Blaž Kreković u članku "Djevojka" tvrdi kako je podjela na spolove prirodna i božanski utemeljena. Žena je prema toj podjeli predodređena da rasploduje ljudski rod, bude pratilica svoga muža u veselju i tuzi i dobra domaćica. Muškarac je jači, žena nježnija, muškarac djelatniji, žena ustrajnija u malim stvarima, muškarac mora sticati, a žena uzdržavati, on do cilja dolazi silom, a ona dobrotom i lukavošću.⁸ Nekoliko godina kasnije i Davorin Trstenjak opisuje karakteristike žene koje je predodređuju za ulogu majke i supruge. Ona je, dakle, sućutnija, požrtvovanija, čovjekoljubivija i strpljivija od muža. Žena je prema njemu, potpuna tek kad postane majkom, a ona koja bi se udaljila od ženskog značaja smešna je i odvratana. Ovakva podjela uloge posve je prirodna jer da je žena jača od muža ona bi tijekom vremena osvojila prvo mjesto. Žena je, dakle, tamo gdje svojom zaslugom.⁹ Prirodnu utemeljenost žene- majke i supruge prihvatile su čak i napredne učiteljice. Tako Marija Jambrišak u uvodnom članku *Na domaćem ognjištu*, posvećenom majkama tvrdi kako su žene nježnije od rođenja, žele svima udovoljiti, požrtvovanije su, od djetinjstva služe, brinu za drugu bolesnu djecu, vole priče, cvijeće, sklone su taštini, a nesklone osvetoljubivosti.¹⁰

Definirajući na taj način ulogu žene, zadatak odgoja bio bi razvijati u ženi njezine prirodne osobine koje joj pomažu prilikom ispunjavanja dužnosti. Stoga u gotovo svim novinama nalazimo potporu ideji da se naročita pažnja prilikom odgoja djevojaka mora usmjeriti emocionalnom i moralnom odgoju, te kućanskim poslovima i ručnom radu, dok bi teoretsko znanje trebalo svesti na minimum.¹¹

Što je to idealna supruga i majka najbolje nam ilustrira Marija Jambrišak u "Listovima o uzgoju". Majka je, prema njoj, prva odgojiteljica djeteta, ona je odgovorna za

⁷ S. Basariček.: "Učiteljice u mužkih školah", *Napredak*, 1874., br.35., 490- 492

⁸ B. Kreković, "Djevojka", *Napredak*, 1893., br.18., str. 273.277; br. 19., 361-366

⁹ D. Trstenjak D.: "Djevojački uzgoj", *Napredak*, 1897., br.34, 529-533; br.35, 545-548; br.36., 561-565; br.37., 577-580

¹⁰ Na domaćem ognjištu, 1901., sv. I-V

¹¹ Ovakav stav može se pročitati u gotovo svim novinama: *Narodne novine*: "Još jedna o ženskom uzgoju", 1889., br.147; Jelka "I opet o ženskom uzgoju", *Narodne novine*, 1889., br.169; *Obzor*: "Ženski licej", 1892.,br.210; *Hrvatska*: "Ženski licej", 1892. br. 210; *Katolički list*: "Licejum ili učilište", 1892. br.25, 193-199; *Napredak* "Uzgojivanje žena" 1873. br.28, 433-427; i br. 29, 449-452

njegov zdrav rast. Otac je samo autoritativna figura, centar svake obitelji. Majka se treba pobrinuti da ocu bude ugodno, a sama treba uvijek korist svoje djece i supruga pretpostaviti vlastitoj udobnosti.¹² Običaj suvremenih građanki da odlaze na zabave i ostavljaju svoju djecu "prosto" služinčadi strogo se osuđivao. Još je teži bio prekršaj pretpostaviti djetetov odgoj njegovoj garderobi. Govoreći u *Narodnim novinama* o majci koja se unaprijed veselila kako će sređivati svoje dijete nakon rođenja, a onda joj je ono umrlo, Jelka komentira: "...pa neka kažu da Bog nije pravedan!"¹³ Nekoliko godina kasnije u uvodnom djelu *Na domaćem ognjištu* Marija Jambrišak opisuje obaveze supruge. Supruga je u potpunosti odgovorna za sretan bračni život. Ona tereba paziti na muževe potrebe, držati čistu kuću i biti uvijek pristojno odjevena. Ne smije biti rasipna, osorna, žesta, hirovita, osjetljiva i ljubomorna. Mora uvijek ljubazno dočekati muža, u svemu mu popuštati, a ništa mu ne smije prešućivati ili lagati. Uvijek se mora kloniti onih ljudi kojih se kloni njezin muž, a biti ljubazna prema njegovoj rodbini i majci. Djeci mora prenijeti štovanje prema ocu i imati uvijek u vidu da je otac glava obitelji te se nikako ne smije svađati s njim pred djecom. Ukoliko žena sve to čini, a brak ipak ne uspijeva krivica je dakako na mužu, ali ni tada se žena ne smije buniti i tužiti već mora trpjeti.¹⁴

Protiv ovako uske definicije ženske uloge javio se samo jedan članak u *Narodnim novinama* koji osuđuje sve dotadašnje članke, ženu stavlja u ravnopravni odnos s muškarcima, te tvrdi da je njezin potencijal mnogo veći od puke brige za domaćinstvo. No, uredništvo *Narodnih novina* ogradio se u uvodu datog članka od pretjeranih izjava njegovog autora.¹⁵

Obrazovanje

Pitanje obrazovanja djevojaka pokazalo se mnogo kompleksnijim.

Usvajanjem liberalnih i prosvjetiteljskih ideja školovanost postaje preduvjet za napredovanje, stjecanje poželjnog društvenog statusa i osposobljavanja za život u zajednici. No, obrazovanje je bilo i sredstvo prenošenja intelektualnih i moralnih vrijednosti društva na nove naraštaje. Ovisno o strukturi nastavnog procesa konstruirat će se odnos djeteta prema domovini, radu, porodici, ali i njihovim ulogama unutar društva. Tadašnja javnost nalazila se u nedoumici. S jedne strane žena je, po prirodi namjenjene joj tradicionalne uloge majke, imala velik utjecaj na uvjerenja i odgoj svog djeteta. Stoga je nepostojanje hrvatskih ženskih škola i upućivanje ženske djece viših staleža na mađarske i njemačke institucije imalo ozbiljne posljedice na širenje narodne kulture. Upravo zbog toga ženski je pokret u tom pitanju naišao na podršku djela javnosti i vladajuće strukture, te je na ovom polju bilježio najveće rezultate. U sedamdesete godine 19. st. žene su ušle s tek izbornim pravom za otvaranje viših pučkih djevojačkih škola da bi im na izmaku stoljeća bio dozvoljen upis na Zagrebačko sveučilište. S dru-

¹² M. Jambrišak, "Listovi o uzgoju", *Narodne novine* 1896., br.126

¹³ Jelka: "O uzgoju male djece", *Narodne novine*, 1889., br.65

¹⁴ Na domaćem ognjištu, 1901., sv VII

¹⁵ "Obrazovanje ženskinja na strani i kod nas", *Narodne novine*, 1896., br.37

ge strane konzervativni dio javnog mijenja osuđivalo je obrazovanje djevojaka kao opasnu prijetnju tradicionalnoj podjeli na javnu (mušku) i privatnu (žensku) sferu dje-lovanja.

U svijetu se problem ženskog obrazovanja rješavao otvaranjem privatnih liceja pod okriljem raznih ženskih građanskih društava. Ovakava solucija nije bila izvediva u skućenim hrvatskim prilikama. Iako se u 19. st zbivaju bitni pomaci u industrializaciji Hrvatske, ona je još uvijek bila pretežito agrarna zemlja. Građanska klasa - tanki, krhki sloj našega društva nije bila dovoljno brojna niti ekonomski snažna da bi pokazala veći interes za ulaganja u institucije tog tipa. Stoga je jedino preostalo rješenje bilo inkorporirati pitanje ženskog obrazovanja unutar aktualne promjene školskog sustava Austro-Ugarske. Naime 19. st bilo je razdoblje kada crkva polako gubi svoju supermaciju nad odgojem mladeži, a školski sustav ulazi u program liberalnih reformi koje su sedamdestih godina zahvatile i Hrvatsku. Proces sekularizacije školstva započeo je šesdesetih godina 19. st., ali mu je osnovni biljeg dala Mažuranićeva reforma.. Zakonom iz 1874.g. propisano je obavezno četverogodišnje opće školovanje za seoske i gradske djevojčice i dječake koji su napunili sedam godina. Tim zakonom škole ipak nisu bile u potpunosti odvojene od crkve. Glavna im je zadaća religijski odgoj, a tek je na drugom mjestu razvijanje intelektualnih i psiho-motornih sposobnosti djeteta. Određeno je da učitelji područne škole moraju pripadati onoj vjeri kojoj pripada većina stanovništva datog područja. Svećanici su i dalje sudjelovali u svim organima uprave i nadzora, ali im je djelokrug i utjecaj bio ograničen.¹⁶ Iako je ova reforma bila značajan korak unaprijed njome nitko nije bio zadovoljan. Crkva mu se od početka iz razumljivih razloga protivila, a liberali je nisu smatrali dovoljno liberalnom.

Na ženskom planu ovaj se sukob najjasnije odrazio za vrijeme borbe oko preparandije. U Hrvatskoj je dugo vremena monopol nad odgojem učiteljica držala crkva budući da je jedina ženska učiteljska škola bila ona u samostanu ss. milosrdnica u Zagrebu. Kako je ta ustanova odgajala svoje polaznice u njemačkom duhu 1875.g. osnovana je državna *Zemaljska ženska preparandija*. Između ove dvije institucije ubrzo se razvija sukob. Učiteljska škola samostana ss. milosrdnica bila je posljednje sigurno uporište utjecaja crkve na odgoj mladeži. Izgubivši znatan dio nadležnosti nad pučkim školama crkva se grčevito borila za monopol nad odgajanjem učiteljica. Na kraju je Zemaljska preparandija popustila pod pritiskom i 1883/4. prestaje s radom.¹⁷ Uparavo unutar ovog sukoba otvara se prostor suradnje vlade i promicatelja ženskog obrazovanja koja će rezultirati projektom reformi ženskog obrazovanja: otvaranjem *Privrednog ženskog liceja* s gotovo gimnazijskom osnovom i *Ženske stručne škole* 1892.g. Ova akcija bila je prilično radikalna potez u dotadašnjem obrazovnom sistemu pa je razumljivo da je izazvala različite reakcije.

Budući da je žensko obrazovanje bilo jedno od najpokrivenijih ženskih tema odlučila sam za prikaz raspoloženja javnosti izdvojiti niz članaka koji su nastali kao rezultat borbe za otvaranje Liceja. Smatram da se upravo u njima jasno iskristalizirala politička, pedagoška i rodna kompleksnost ove problematike.

¹⁶ M. Gross, A. Szabo, navedeno djelo., 405

¹⁷ "Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj", Pedagoško književni zbor, 1958, 170 i 188

Narodne novine, kao službeni list Hrvatske, prezentiraju reformu kao razuman i napredan potez vlade, te uz isticanje potrebe takve institucije u Hrvatskoj, oni ne propuštaju priliku naglasiti ulogu Izidora Kršnjavog u njegovom otvaranju.¹⁸ *Obzor* stav u početku je bio nedefiniran, tako npr. oni bez komentara objavljuju govor Marije Jambrišak o potrebi reforme ženskog obrazovanja koji je održala na skupštini Saveza hrvatskih učitelja.¹⁹ da bi već nakon nekoliko brojeva izrazili izratito negativno mišljenje. Žestina i argumenti kojima su napdali *Ženski licej* varirali su po značenju i intezitetu. Tako prvi objavljeni članak na tu temu priznaje potrebu rješavanja ženskog pitanja, ali tek nakon što se skinu s dnevnog reda mnogo značajniji problemi kao npr. socijalno pitanje ili otvaranje medicinskog fakulteta. Podizanje ustanove koja će omogućiti djevojkama upis na sveučilište autor smatra nerntabilnim potezom jer za takvo nešto prije svega ne postoji dovoljan interes djevojkaka. Osim toga, tvrdi on takav je pristup krivi, jer djevojka koja se odluči za karijeru mora se odreći obitelji, a žena koja se odreće obitelji nije žena. Šire intelektualno obrazovanje djevojkaka može im samo štetiti, jer će ih odvratiti od prirodne uloge i negativno se odraziti na njihovu ženstvenost- temelju njihove dotadašnje superiornosti.²⁰ U sljedećem članku dalje se razvija ideja obrazovanja kao neprijatelja ženske gracioznosti, te se čak i negira sposobnost žene da stekne kvalitetnije obrazovanje. Žensko i muško obrazovanje ne može biti jednako, tvrdi autor, jer su njihove sposobnosti drugačije, "on uči, ona pogađa, on se sjeća, ona prorokuje". Žena je uvijek sklona pretjerivanju, te će obrazovana žena služiti za podsmjeh u društvu. Stoga, se žena nikada ne smije biti izravnana s muškarcima, već je ona zadnje utočište "poezije, idealnosti, ljubavi i kulture" u materijalnom svijetu.²¹ Kako bi se i dokazala široka potpora javnosti uskoro se objavljuje intervju s majkom o izobrazbi djevojčica. Dotična majka kritizira sve postojeće škole, a naručito licej koji djevojkama pruža previše teoretskog znanja i odvraća djevojke od njihove prirodne uloge.²² Napokon, iako su se izrazili protiv liceja, obzoraši kritiziraju i visoku školarinu, koja ograničuje njihove polaznice samo na pripadnice više građanske klase.²³ *Obzor* ipak nije bio u potpunosti usamljen u svojoj ocjeni *Ženskog liceja*. Protiv njega pisao je i *Katolički list*. On tvrdi kako je *Ženski licej* nepotreban jer već postoji preparandija u Samostanu sestra milosrdnica, a za više obrazovanje od tog djevojka nije niti sposobna. Ističu nadalje kako je u skladu s osnovnom ženskom ulogom, najbitniji predmeti u njenom obrazovanju vjeronauk i ručni rad, a kvalitete koje se trebaju razvijati skromnost, čednost i sramežljivost. *Ženski licej* po njima ne polaže dovoljno pažnje niti jednoj od navedenih kvaliteta.²⁴ *Narodne novine* i *Hrvatska* stali u obranu Liceja. U članku "Opet ženski licej" prvenstveno se branilo Izidora Kršnjavog, naglašeno je da on ne podržava žensko pitanje, već samo pokušava riješiti aktualne egzistencionalne probleme žena, za što na žalost, zbog prirode samog problema, nije bilo dovoljno otvoriti samo *Stručnu žensku školu*, kojoj i *Narodne novine* daju prven-

¹⁸ "Ženski licej u Zagrebu", *Narodne novine* 1892. br.208

¹⁹ "Izveštaj sa skupštine saveza hrvatskih učitelja" *Obzor*, 1892. br.202

²⁰ "Ženski licej", *Obzor*, 1892., br.210

²¹ *Obzor*, 1892.,br.214

²² *Obzor*, 1892.,br.218

²³ "Opet ženski licej", *Obzor*, 1892., br.224

²⁴ "Licejum ili učilište", *Katolički list*, 1892.,br.25, 193-199; br. 28, 223; br.38, 303-306

stvo.²⁵ *Obzorove* opise žena kao "cvitka", "gracije" proglašava ostacima trubadurskih vremena kada je žena bila samo predmet ljubavi i kućni ljubimac. Nadalje tvrde da djevojka neće izgubiti svoju ljepotu i gracioznost, niti će postati muškarac ako proširi svoje znanje iz matematike i svjetske književnosti, te ističu kako će se šire obrazovanje pozitivno odraziti na njezin moral i rodoljublje, a samim time učiniti će je savjesnijom majkom.²⁶ U članku "Još jedna o ženskom liceju" koji je napisao "uvaženi naši pedagog" naglašava se da ženski licej nije organiziran kao muška gimnazija budući da se ženski odgoj zahtjeva različiti pristup. U njemu se predmetima poput pjevanja ili plivanja razvija ženski duh. *Ženski licej* time ne šteti razvoju ženskih osobina kod svoji polaznica, one će i dalje biti ženstvene, ali će nestati nepotrebne kićenosti i koketarije koje proizlaze iz niskog obrazovanja današnjih djevojaka. Nadalje, tvrdi autor, licej neće djevojke odvratiti od doma, ali će pružiti neudatim ženama više građanske klase mogućnost dostojne zarade. Napokon, on osuđuje *Obzor* da su mu motivi napada na licej političke, a ne pedagoške prirode.²⁷ *Hrvatska* je također podržala otvaranje liceja. Ona naglašava kako ova ideja prvenstveno nije potekla od Izidora Kršnjavog koji je inicijalno bio protiv takve institucije, već iz reodova pravaša.²⁸ Nadalje oni ističu pozitivni utjecaj koji će ženski licej imati na rodoljublje Hrvatica,²⁹ koje je do tada bilo zanemareno jer su se djevojke slale u inozemstvo, ili su se primale strane guvernantе. Žene odgajane u rodoljubnom duhu, odgajati će i rodoljubnu djecu, zaključuju pravaši.³⁰

Sagledamo li članke u cjelini uvidjeti ćemo da je jednostavna podjela na one koji su za i one koji su protiv promicanja obrazovanja djevojaka, nedostatana i ne objašnjava ovaj problem u potpunosti. Glavni ton i poruka u njima stoji upravo u argumentaciji kojom ovo pitanje podržavaju ili odbacuju. Relativno malen broj članaka ističe potrebu i pravo žene kao individue i punopravnog člana društva na stjecanje boljeg društvenog položaja putem obrazovanja. Takav pristup ne bi imao većeg odjeka u hrvatskoj sredini koja se tek upoznavala sa tekovinama ženskog pokreta. Isto tako rijetko nalazimo drugu krajnost u kojoj autor decidirano inzistira na intelektualnoj inferiornosti žena i njihovoj nesposobnosti da nauče s razumjevanjem apstraktnę predmete. Najveći broj tekstova pisan je u relativno umjerenom tonu, odbacuje emancipaciju u širom smislu rječi, smješta ženu prvenstveno u obitelj, okičuju je "ženskim" vrijednostima: gracioznošću, ljepotom, "inferiornom superiornošću" i s tog polazišta kreću u borbu za ili protiv reforme postojećeg obrazovnog sistema. Pobornici ovih promjena najčešće ističu ekonomski problem neudatih djevojaka iz srednje i više građanske klase, zatim tvrde kako je za njih pitanje emancipacije egzistencionalno pitanje, te ističu da obrazovanost neće uništiti rečene ženske attribute, već će kod njih potencirati nove kvalitete (umjerenost, skromnost i razumnost), a pozitivno će se odraziti i na kićenost i taštinu, dotadašnje najveće ženske mane. Obrazovana bi žena, po njima, bila bolja supruga, bolja majka, bolja domaćica, bolja Hrvatica i bolja žena, ali još uvijek samo žena. Ško-

²⁵ "Opet ženski licej", *Narodne novine*, 1892., br.211

²⁶ "Opet ženski licej", *Narodne novine*, 1892., br.212

²⁷ "Još jedna o ženskom liceju", *Narodne novine* 1892., br. 217.,

²⁸ "Ženski licej u Zagrebu", *Hrvatska*, 1892., br.215

²⁹ *Hrvatska*, 1892., br.210

³⁰ M. Jambrišak: "Ženski licej i internat", *Hrvatska*. 1893., br.128

lovanjem žene bi došle u priliku da riješe vlastite egzistencijalne probleme, te bi se usavršile u izvršavanju svojih društvenih uloga. Izlaženje žene iz datih uloga ne samo da za većinu autora, naklonjenih promicanju obrazovanja djevojaka, nije prihvatljiva opcija, već je to osnovni argument protivničke strane koji moraju pobiti.

S druge strane umjerena struja protivnika ženskog obrazovanja pokazuje određeno razumjevanje za problem, ali ga marginalizira, označuje ga kao nevažnog u odnosu na velike, prvenstveno socijalne probleme s kojima se suočava hrvatska javnost, ili pitanjem nepostojanja medicinskog fakulteta u Zagrebu. Rješavanje ženskog obrazovanja ne samo da ne bi pomoglo rješavanju datih pitanja, već bi otežalo postojeću situaciju jer prisutnost žena na tržištu rada smanjuje mogućnosti i plaće muškarcima. Oni u većini slučajeva ženi ne odriču sposobnost da se mjeri s muškarcima, ali to bi za nju značilo odricanje od svojih ženskih atributa, preuzimanje rodne uloge namjenjene muškarcima, čime bi bitno poremetila postojeću socijalnu situaciju podijele uloga i time potkopala same temelje društva.

Kada usporedim ova dva pristupa, zaključujem da umjereni pobornici ženskog obrazovanja imaju mnogo više zajedničkog u pristupu ženskoj problematici s umjerenim protivnicima, nego sa svojim radikalnim istomišljenicima. Oboje definiraju ženu unutar postojećih uloga i odriču joj pravo za drugačiji položaj u društvu, a odnos prema promjenama obrazovnog sistema više je određen različitom širinom kojom opisuju ženski prostor i nekim drugim čisto političkim momentima kao tko je započeo akciju promicanja obrazovanja, tko bi od te akcije indirektno mogao profitirati, te tko od nje najviše gubi budući da je do tada imao monopol nad ovim pitanjem. Stoga se u pitanju otvaranja Ženskog liceja desila neobična situacija da se liberalno opredjeljen *Obzor* našao na istoj strani kao i *Katolički list*, a nasuprot njih stale su službene *Narodne novine* zajedno s *Hrvatskom*, jednim od najznačajnijih opozicijskih listova.

Žene u svijetu

Izvještavanje o tekovinama ženskog pokreta u svijetu također je bio čest motiv u raznim člancima. U pozadini tih članaka obično su stajali pokušaji domaće sredine da slijedi njihov primjer. To su prije svega vijesti o ženskim organizacijama koje djeluju u svijetu. Tako Marija Fabković i Dora Hanuševa pišu u *Obzoru* o ženskim organizacijama u Češkoj, te pozivaju na otvaranje istih u Hrvatskoj.³¹ Milka Pogačić će u *Narodnim novinama* pisati o Bečkom ženskom privrednom društvu te će naglasiti kako se i u Hrvatskoj prilikom otvaranja Učitejskog doma raspravljalo o mogućnostima otvaranja institucija tog tipa³². U vrijeme kada se razbuktavalo pitanje ulaska žena na sveučilište javljaju se u hrvatskim glasilima razni članci koji govore o uspjesima sveučilišno obrazovanih žena u svijetu. S jedne strane to su članci koji žele dokazati da žene ne samo da mogu steći sveučilišno obrazovanje, već se ono ne treba negativno odraziti na njihov obiteljski život. U *Narodnim novinama* tako izlazi već spomenuti članak "Obrazovanje ženskinja na strani i kod nas" u kojem se govori o američkim doktoricama koje su osnovale vlastitu obitelj, švicarskim i engleskim sveučilištima

³¹ *Obzor*, 1872 br.4, 5

³² M. Pogačić: "Bečko žensko privredno društvo" *Narodne novine*, 1889., br.229

koji su otvorili svoja vrata ženskim polaznicima, te o planu izgradnje medicinskog instituta za žene u Rusiji. Autor nadalje tvrdi kako postoji potreba za ženskim doktoricama kod nas i to pogotovo za liječnicama za muslimanske žene u Bosni i Hercegovini, te zahtjeva da se i u Hrvatskoj osnuje medicinski zavod za žene.³³ (U to vrijeme još nije postojao medicinski fakultet na Zagrebačkom sveučilištu). Sličnu namjeru ima i autor članka "Što biva s učenim ženskinjama" u kojem on iznosi anketu dr. Charlesa Twinga o uspjesima sveučilišno obrazovanih žena. Rezultati ankete govore da se od 8000 akademski obrazovanih američkih žena 5000 udalo, a 3000 rade kao profesorice u gimnazijama i na sveučilištima.³⁴ Ovakva izvješća pomagala su im prilikom isticanja potrebe ženskog obrazovanja, ali ona su bila i najbolje opovrgavanje tvrdnja da žena nije sposobna steći sveučilišnu naobrazbu ili postići neke značajnije uspjehe na polju znanosti.

Koliko je ovakav tip izvještaja smatran bitnim svjedoči i posebno određena rubrika *Domaćeg ognjišta* "Od svega pomalo" u kojoj se prvmstveno objavljuju kratke crtice o uspjesima i obrazovanju žena. Tako su u prvom broju objavljeni članci o tome kako je poljsko i australsko sveučilište otvorilo pristup ženama, u drugom broju piše se o ženama liječnicama u Londonu i Bosni i Hercegovini, te kako su u Nizozemskoj ljekarnici većinom žene. U trećem broju objavljeni su članci o ženskom udruživanju, ženama odvjetnicama, ženama na viskim učilištima u engleskoj, prvim graditeljicama, astronomkama itd.³⁵

No, i protivnici ženskog pitanja, pronašli su u svjetskim tekovinama po koji argument za sebe. Oni ističu rezerviranost i ograničenja, kojom mnoga sveučilišta koja su dopustila upis žena, pristupaju svojim polaznicama. Iznose negativne ocjene pojedinih profesora, te neuspjehe žena na sveučilištu kao dokaz nepotrebnosti višeg ženskog obrazovanja.³⁶

Rodoljublje

U narodima pred kojima je tijekom 19. st. predstavljalo rješavanje bitnih nacionalnih problema feministički pokreti nadovezivali su se uz nacionalne. U tom okruženju djeluje Njemica Louise Otto za vrijeme revolucije 1848.g. ili krug "Entuziastkinje" koje je oformila Narcyza Zmichowska u Poljskoj. Salone Clare Maffei u Milanu često su posjećivali revolucionaristi, a Cristina Trivulzio Belgioioso potpomagala je u radu bolnica i klinika kako bi pridonijela ujedinjenju.³⁷ Posebno su aktivne bile češke umjetnice Karolina Svetla, Augusta Braunerova, Anna Laurnemanova čiji rad djeluje u smjeru upoznavanja čeških žena s tokovima francuske umjetnosti, kako bi probile zid monopolizma njemačke kulture i otvorile put intelektualnoj emancipaciji.³⁸ Stoga je razumljivo da se i u hrvatskoj javnosti postavilo pitanje rodoljublja i uloge žena u procesu stvaranja nacije.

³³ "Obrazovanje ženskinja na strani i kod nas", *Narodne novine*, 1896., br.37

³⁴ "Što biva s učenim ženskinjama", *Narodne novine*, 1896., br.79

³⁵ "Od svega po malo", *Na domaćem ognjištu*, 1901., br. I., II., III

³⁶ R. Popović: "Obrazovanje ženskinja", *Narodne novine*, 1896., br. 42

³⁷ "A History ..." 485-486

³⁸ S. Radić: "djevojački svijet- izabrane pripovjetke čeških spisateljica, Zagreb 1902., str. XXIV-XXXVI

Najčešće se važnost rodoljublja žena vezalo uz ulogu materinstva i utjecaj koji majka ima na razvijanje stavova svoje djece. Već Ivan Perkovac u svojim člancima ističe koliko je bitno rodoljublje žena za razvijanje narodne svijesti kod njihove djece.³⁹ U *Hrvatskoj* nalazimo brojne članke koje se bave ovom tematikom. Tako oni kritiziraju rodoljublje Istranki koje, iako se ne razlikuju od čeških suvremenica u odijevanju, ukusu i izboru literature, ne slijede njihov primjer angažmana na buđenju nacionalne svijesti i ne podržavaju rodoljublje svojih muževa.⁴⁰ U drugom članku ističe se uloga žena u tekovinama ilirskog pokreta, zaključujući kako hrvatski preporod ne bi uspio da se nisu u njega uključile i Hrvatice⁴¹, zalažu se za rodoljubno obrazovanje žena, te poučavanje djevojaka o hrvatskoj kulturi, povijesti i jeziku pretpostavljaju svjetkoj književnosti i stranim jezicima.⁴² U *Narodnim novinama* također se naglašuje da se treba posebno paziti na rodoljubni odgoj djevojaka i to pogotovo kontrolirajući literaturu koju čitaju, te pri tome stavljati naglasak na hrvatske romane.⁴³

Inzistiranje na važnosti rodoljublja žena svojevrsna je dekonstrukcija definicije strogo podjeljenih društvenih uloga. Iako se u većini članaka žena određuje u potpunosti podređena i podložna utjecaju svoga muža, ovaj nas moment upozorava da je u praksi utjecaj bio obostran. Žena ne samo da je na ovom planu imala utjecaja na glavne povijesne tokove, već je taj nezin utjecaj u datom trenutku bio prepoznat.

Politička prava

Borba za politička prava i povoljniji pravni položaj žene rijetko se kada spominju i to najčešće s negativnom konotacijom. "Kod nas boriti se za ravnopravnost ženskinja u svakom pogledu reći će iznevjeriti se pameti. Tko je zaista zauzet za dobro domovine taj će nastojati oko valjanog uzgoja mladeži, a neće se boriti za kojekakva prava." ustvrdila je jedna od glavnih promicateljica ženskog obrazovanja.⁴⁴ Nadalje, Gjuro Turić zaključiti će u jednoj od svojih rasprava da se ženama doduše treba dopustiti ulaz u zanje, ali ograničiti participacija u njegovom stvaranju. Ona dakle mora razumjeti svijet oko sebe, ali se držati podalje od njega.⁴⁵ Čak i Ivan Perkovac koji je pokazao određeno razumjevanje za nepravdu pravnog položaja žene na kraju istog članka zaključuje da politika ipak nije za žene jer je prevrtljiva korumpirana i nije za slabi ženski organizam.⁴⁶ Određena naklonost promicanju političkih prava žena izričala se uvijek indirektno kao u članku *Narodnih novina* koji govori o izbornom pravu žena u Australiji, te nabraja države u svijetu u kojima je žena dobila ograničeno pravo glasa⁴⁷

³⁹ I. Perkovac: "Nagovještjanja o uzgoju", *Vienac*, 1869., br.16

⁴⁰ "Nemar u rodoljublju hrvatskih žena", *Hrvatska*, 1892., br.201

⁴¹ "Grof Janko Drašković i Hrvatsice", *Hrvatska*, 1893. br.125

⁴² *Hrvatska*, 1892.,br.210

⁴³ "Žena o ženskom uzgoju", *Narodne novine*, 1889., br.169

⁴⁴ M. Jambrišak: " O uzgoju ženske mladosti", *Pučki prijatelj*, 1873., br. 24

⁴⁵ Gj. Turić:" Obrazovanje djevojaka", *Vienac*, 1892., br.16

⁴⁶ I. Perkovac: " O Zvanju i rodoljublju žena", *Vienac*, 1869., br.40

⁴⁷ *Narodne novine*, 1892., br.205

Nepopularnost ove problematike u vrijeme kada se stvaraju organizacije sufražetkinja diljem Europe treba pripisati društvenoj zaostalosti naše sredine, nepostojanja jače radikalne stranke, ali i većeg ženskog lobija. Konzervativnost društva konstantne ekonomske krize, nerješeno pitanje nacionalne emancipacije nije otvaralo prostor radikalnijem ženskom pokretu. Nadalje, u vrijeme Khuena Héderváryja pravo glasa bilo je nedostižno i većem djelu muškaraca, stoga je govoriti o ženskom pravu glasa bilo bespredmetno. Prostor za to otvara se tek nakon pada Héderváryja kada je hrvatsko građanstvo ušlo u noviju, povoljniju fazu, a ženski pokret već zabilježio prve rezultate.

Zaključak

Krajem 19. st. u Hrvatskoj ne postoji organizirani ženski pokret. Ipak, pojedinačne akcije promicateljica i promicateljica ženskog pitanja kao i sve veći uspjesi pokreta u svijetu učinili su ovaj problem vidljivim i u našoj javnosti. U tadašnjim glasilima nalazimo brojne članke koje se bave raznim aspektima ženske tematike: ulogom žene u društvu, njezinim obrazovanjem koje često bilo usko povezano i s ekonomskim pravima žene, odgojem, rodoljubljem, tekovinama ženskog pokreta u svijetu i problemom političkog i pravnog položaja žene. Interesantno je da se u ove debate podjednako uključuju kuturni i pedagoški djelatnici i djelatnice i obični ljudi te da se žene i muškarci podjednako opredjeljuju za i protiv promicanja položaja žena..

Prvotna mi je namjera bila da analizirajući članke u raznim novinama odredim pobornike i protivnike redefiniranja položaja žena. No, uskoro se pokazalo da podjela ne može biti tako jednostavna. Ekonomska, nacionalna i politička situacija onemogućila je postavljanje radikalnijih zahtjeva promjene položaja žena. Gotovo u svim člancima daje se prvenstvo reproduktivnoj ulozi žena i njezinoj vezanosti uz kuću i privatnu sferu i s tog stajališta se kreće u borbu za ili protiv promjena. Djelujući unutar ovakvih okvira očito je bilo nemoguće postići znatnije uspjehe na političkom i pravnom polju te su ovi zahtjevi feministica osuđivani i odbačeni od gotovo svih autora članaka. Uskoro se pokazalo da je prepreka bilo kakvoj promjeni položaja žena bila njezina neobrazovanost. Stoga pitanje obrazovanja djevojaka postaje jedan od temeljnih zahtjeva pobornika ženskog pitanja, a ostale ženske teme (rodoljublje žena, uspjesi žena u svijetu) najčešće su imale ulogu promicanja odnosno pobijanja ove reforme. Ne mogavši se osloniti na ženska građanska društva pobornici obrazovanja djevojaka pokušali su inkorporirati ovo pitanje u sustav modernizacijskih reformi "s vrha". Posljedice ovakvog pristupa su dvojake. Kao prvo, argumentacija kojom se kreće u borbu za prava žena na obrazovanje vrlo je umjerena i prilagođena patrijahalnom sistemu vrijednosti. Žena se ne bi trebala obrazovati iz duhovnih potreba, već zato što će se tako upoznati s moralnim vrijednostima društva i bolje se pripremiti za svoju "prirodnu ulogu". S druge strane dolazi do politizacije čitave problematike te su interesi i pobornika i protivnika ovog pitanja načešće bili uvjetovani njihovom naklonošću određenoj stranki, a ne osobnim uvjerenjima. Ipak, ovakav pristup uroditi će reformom srednjoškolskog ženskog obrazovanja i otvaranjem Sveučilišta što će imati dalekosežne posljedice na ekonomska, socijalna i politička prava žena.

*Summary***Representation of the women's issue in Croatian press
in the late 19th century**

The article is dedicated to the so-called women's issue in Croatian historiography, i.e., to the attempt of finding out to what extent the problems related to women's rights were treated in the press in Croatia in the late 19th century.

The author first tried to briefly light up the emergence and state of the feminist movement in Europe and compared it then with the state in Croatia. As pointed out by the author, the position of women was defined, like in Europe, by the social situation, predominantly permeated with patriarchal and traditional values. Owing to individual actions, however, the women's issue slowly started entering into everyday life. Since public press also contributed to defining the position of women, the author analysed how upbringing and education, the position of women in the world, or patriotism and political rights were perceived in some papers.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

34-35-36

ZAGREB 2001-2004

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Neven Budak

Redakcija
Ivo Goldstein
Borislav Grgin
Mirjana Matijević-Sokol
Nenad Moačanin
Boris Olujić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednik
Mario Strecha

Tajnik redakcije
Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 158, fax. 385 1/ 6156 879

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5. X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Naslovna stranica
Iva Makvić

Tisak
Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje završeno u srpnju 2004. godine

Naklada
400 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.75

RADOVI 34-35-36
/ [uređivački odbor Mario Strecha... et al.]. - Zagreb
: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta,
2002.-2004. – 520 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X